

UNIVERSITÀ
DEGLI STUDI
FIRENZE

FLORE

Repository istituzionale dell'Università degli Studi di Firenze

A magyar irodalmi posztmodern nyelvi-realizmusa [Il 'realismo linguistico' del postmoderno letterario ungherese]

Questa è la Versione finale referata (Post print/Accepted manuscript) della seguente pubblicazione:

Original Citation:

A magyar irodalmi posztmodern nyelvi-realizmusa [Il 'realismo linguistico' del postmoderno letterario ungherese] / B. Tottossy. - In: MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE. - ISSN 0866-692X. - STAMPA. - 29:(1998), pp. 76-79.

Availability:

This version is available at: 2158/350277 since:

Terms of use:

Open Access

La pubblicazione è resa disponibile sotto le norme e i termini della licenza di deposito, secondo quanto stabilito dalla Policy per l'accesso aperto dell'Università degli Studi di Firenze (<https://www.sba.unifi.it/upload/policy-oa-2016-1.pdf>)

Publisher copyright claim:

(Article begins on next page)

<<http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre29/30tott.htm>>

TÖTTÖSSY BEATRICE

A magyar irodalmi posztmodern nyelvi-realizmusa¹

(posztmodernül) tudják és gondolják és mondják pontosan azt,
amit modern és modernizált elődeik tettek, de lefojtottak, s ami
ezért nem tudhatott tudássá illetve közös, megosztható kultúrává alakulni
(parafrázis egy egyszer már ismert szerzőtől)

Valamivel az 1989-es berlini események előtt voltunk még, amikor úgy döntöttem, hogy a magyarországi posztmodern irodalomról mint a második világháború utáni magyar kultúra valószínűleg legintenzívebb és legkifejezőbb megjelenési módjáról képet adok az olasz értelmiségi világnak, szándékosan “tendeciózusat”, szándékosan az irodalmi kultúra-forma megítélésem szerint leginnovatívabb mozzanataira irányítva a figyelmet. 1996 elején adtam nyomdába a munkámat. Van belőle egy első változat is, ezt, még 1994-ben, a heideggeri fogalomkörre (Holzwege) utaló *Sentieri postmoderni in Ungheria* [Magyarországi posztmodern ösvények] címmel láttam el. Az “ösvények” 1996-ra, legalábbis fogalmi képzeletben, kitágultak, miután mániákusan újra meg újra bejártam azokat: így jutottam arra a döntésre, hogy a tényleges kiadásnak a *Scrivere postmoderno in Ungheria* címet adjam, azzal a kettős értelemmel, hogy Posztmodernül / Posztmodernet írni Magyarországon: a posztmodern intenciójú írás illetve szövegformálás posztmodern *condition humaine*-be ágyazottságát akartam így világosan kifejezésre juttatni. Ezt a (modernre utaló) kettősséget, “objektív” és “szubjektív” aspektus egybeesését, összefüggését, interferenciáját és kontaminációját jelöltem az alcímmel, további pontosítási szándékkal: ‘cultura letteraria 1979-1995’, ‘irodalmi kultúra 1979-1995’, ahol a “kultúra” fogalmát egyszerre szellemi és materiális, egyszerre német és angolszász értelemben használom (ahogy ez ma Olaszországban megszokott), az irodalmi létforma szellemi kultúráját és civilizációs típusát egyszerre magába foglaló értelemben.

Az olasz út: vissza a cinquecento szkepsziséhez és toleranciájához

Éppen akkoriban, 1989 nyarán folyt egy meglehetősen érdekes vita az egyik (kis példányszámú, “minőségi”) olasz folyóiratban, s az egyik szerző, Alfonso Berardinelli (akkor az olasz irodalom professzora a velencei egyetemen, ma szabadúszó értelmiségi, “mert nem lehetett elviselni az akadémiai élet unalmát”), Individuumok nélküli nem-társadalom: *Jegyzetek a posztmodernről* címen néhány, számomra nagyon érdekesnek tűnő dolgot fogalmazott meg. Elsősorban azt, hogy szerinte a hatvanas évek jelentették “a modernitás utolsó megnyilvánulási formáját”, amennyiben a “libertárius avantgárd”, vagyis a személyiség személyes szabadság-formáit bizonyos értékek extrém tagadásán keresztül állító neoavantgárd utoljára tette lehetővé az értelmiség számára azt, hogy - egyénként vagy csoportként - olyan speciális, különálló társadalmi testnek tekintse magát, amelyik - tények és értékek szembeállításával - képes a kritika, a demisztifikálás és a tervezés funkcióját gyakorolni. A neoavantgárd szélsőséges érték-tagadása ebből a nézőpontból propositív jellegű, pozitív értelmű kulturális pozíciónak felel meg ugyanúgy, mint a modernitás bármelyik más variánsa.

Berardinelli szerint a hegelianizmus, marxizmus, freudizmus, modern utópikus művészet és a személyiség emancipációja ügyében érdekelt (neo)avantgárd után a “poshadttá vált modernitás (modernità andata male)” fázisa következett el, amelyben az értelmiség már egynek tekinti a tényeket és az értékeket, s modern gesztusai, az iparként és intézményrendszerként működő kultúrával szemben már nem disztinkciót jelentenek, hanem annak díszét, stílusát, kiállítási anyagát képezik. Berardinelli konklúziója szerint ennek a (sem poétika-, sem mozgalom-, sem elmélet-jelleggel nem rendelkező) posztmodern századvég-szituációnak az a lényege, hogy benne bármely, tág, arisztotelészi értelemben vett politikai magatartás “a (kultúr)ipar/intézményrendszer soft túlhatalma” közegében “szinpadias erkölcs- illetve szokás-újítássá” degradálódik, másszóval, “neosztalinizmus és képregény keverékévé” illetve “politikai giccsé” alakul.

¹ Il saggio *A magyar irodalmi posztmodern nyelvi-realismus* [Il 'realismo linguistico' del postmoderno letterario ungherese] è apparso in “Magyar Lettre internationale”, 29 (1998) come risposta a un colloquio organizzato per discutere le tesi di B. Töttössy, *Scrivere postmoderno in Ungheria. Cultura letteraria 1979-1995*, Arlem, Roma, 1996. Il materiale del colloquio è stato pubblicato nello stesso fascicolo della rivista, pp. 12-22, dal titolo *Supertext. Az irodalmi posztmodernről beszélget Farkas Zsolt, Kukorelly Endre, Marno János, Németh Gábor. Kommentálja: Garaczi László. Amit mindig szerettél volna tudni a posztmodernről, de sohase merted megkérdezni...* [Supertesto. Colloquio sul postmoderno letterario con Zsolt Farkas, Endre Kukorelly, János Marno, Gábor Németh. Commenti e suggerimenti di László Garaczi. Quel che da sempre avresti voluto sapere del postmoderno ma su cui non hai mai avuto il coraggio di indagare; cfr. <<http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre29/posztm.htm>>].

Berardinelli a neoavantgárdból a posztmodern szituációba vezető olasz utat jellemzi. A magyarországi helyzet szempontjából is nagyon érdekes, ahogy az 1963-ban megalakult, Gruppo 63 nevű művészcsoportra emlékezve azt írja, hogy annak neoavantgardisztikus kultúra-teremtő gesztusa valójában “egy megkésett, hipermodernisztikus dramaturgiai akció”, amivel a csoport “az elkésett és be nem fejezett olasz modernizáció által hagyott űrt kísérelte meg betölteni”, megpróbálta “behozni a késést”. Ami azonban, végső soron, egy “provinciális elidegenedés-variáns” élményét adta a neoavantgárd szellemében gondolkodó és alkotó értelmiségnek. (Ennek az olasz megkésettsgé-tudatnak, s esztétikai vetületeinek ismeretében átláthattam, hogy milyen elváráshorizontú közönségnek, s hogyan beszélhetek az aktuális magyar irodalmi kultúráról úgy, hogy a - provinciális és univerzális viszonyát nagyon artikuláltan és szubtilisan értelmező - az olasz, illetve ezen át világirodalmi kontextusba egyenrangú dialóguspartnerként léphessen be.)

Könyvem legfontosabb tézise kapcsolódik éppen ehhez a kérdéskörhöz. Elsősorban a posztmodernitás mint kor érdekelt, illetve az univerzálisnak értett posztmodern korban felismerhető magyar irodalmi kultúrák tipológiájából a kor jegyeit, attitűdjeit, habitusát leginkább magán viselő posztmodern irodalmi kultúra-forma vizsgálata volt az alapcélom.

Hogy a posztmodern kort és a kortudatot hogyan értelmezem, ezt itt most egy rövid idézettel adom vissza: “Európa a modernitás céljaként egy olyan értelmi és gyakorlati programot jelölt ki magának, amely egyrészt elutasította a 16. század humanistáinak szkeptikus és toleráns álláspontját, másrészt pedig a matematikai egzaktásra, a logikai következetességre és a morális tisztaságra irányuló, tipikusan 17. századi kutatásra összpontosult. Ezzel a választással Európa a politikának és a kultúrának olyan útjára lépett, amely egyszerre juttatta el legnagyobb technikai sikereihez és legmélyebb emberi kudarcaihoz”.

“Ha van tanulsága a mi hatvanas és hetvenes éveinkben szerzett tapasztalatainknak, akkor (úgy hiszem) az egy pontosan körülírható szellemi szükségletnek a kialakulása, annak, hogy újra-elsajátítsuk a 16. század humanistáinak bölcsességét és kialakítsunk egy olyan nézőpontot, ami a 17. század "új filozófiájának" egzaktóságát és következetességét az emberi élet konkrét részleteire irányuló gyakorlati gondoskodó figyelemmel kombinálja”.

Az idézetet Stephen Toulmin *Cosmopolis - The Hidden Agenda of Modernity* címen, 1989 májusában keltezett bevezetővel ellátott könyvéből hozom. A idézett szöveg értelmezéséhez érdekes adat, hogy Toulmin a harmincas-egyvenes években, az angliai Cambridge-ben és Oxfordban matematikai és filozófiai képzésben részesült (tehát abban az Angliában, ahol felnőni egyet jelentett azzal, hogy “ne legyenek kétségei afelől, mi a Modernitás”, hogy az valami, előbb-utóbb remélhetőleg mindenkire kiterjedő “Pozitív Dolog”), de a problematikusabb modern, manheimi tudásszociológia és a jaúsi hermeneutika szelleméhez is közel került (olyannyira, hogy a nyolcvanas években, Allan Janikkal közösen, a “grandiózus” Bécsről írt monográfiát), ma pedig az Egyesült Államokban működik egyetemi tanárként. Toulmin-nal így annak az (egységes) Európát és Amerikát szüntelenül, a legapróbb életjeleig, on the road tapasztaló értelmiségi típusnak egyik fontos képviselőjét idézem, amelyik a második világháború után elég gyors ritmusban posztmodernbe fordította át modernitás-képét. E kép kialakítóit megörökítő (megengedve a szójátékot) “kép”, fotó egyik legjobb változatát Richard Rorty “kattintotta”, s rajta egy hosszú értelmiségi háború életbenmaradt, de rokkant résztvevői láthatók, amint egy kocsmában, borospoharaik előtt réges-régi, már-már feledésbe merült, nagyon távolinak érzett harcaikra emlékeznek. Emlékeznek, s - főként a filozófus- és irodalmár-háborúk rokkantjai esetében, - nem lehet tudni, vajon megragadnak-e az önéletrajzi merengés keretei között, vagy egyszerűen csak valamiféle “programozási izgalom” fogja el őket. Nagyon valószínű, hogy emlékekben ott van Galilei, Descartes, Locke, Husserl, Kant, vagy Julien Benda is..., s az is majdnem biztos, hogy emlékezésükre (tartalmára és stílusára) végső soron jellemző marad egy széles értelemben vett filozófiai habitus, vagyis az adott, éppen aktuális helyzet megértésére irányuló igazság/bizonyosság keresése. Csakhogy ez a keresés már nem szubjektum-orientált, ellenkezőleg, a szubjektum viszonylatában “diszkrét”, ahogy erről a magyar “heideggeriánusok”, Vajda Mihály és társainak írásai (is) informálnak.

A magyar posztmodern nyelvi szabadságharca

Ami most a magyar posztmodern irodalmiság lényegét (tehát a korjelleg irodalmi vetületeit) illeti, gondolatmenetem szerint e lényeg abban áll, hogy ez a posztmodern irodalmiság éppen a magyar neoavantgárdhoz képest, lényegileg új módon viszonyul - nemcsak az irodalmi modernség általánosan elfogadott típusaihoz, tehát a múlt századvégi klasszikus modernséghez, a tizes évekbeli történelmi avantgárdhoz és a két háború közötti "második" modernséghez (Kulcsár Szabó Ernő), de - a nem tendenciaként vagy stílusként, hanem szimulátságában maximális mértékben kiüresített-absztrakt művészeti, illetve irodalmi kultúráként értelmezett és politikai-rendőri eszközökkel oktrojált szocialista realizmushoz is. Nagyon lényeges itt az "absztrakt" attribútum: ezt a mozzanatot nevezte Leszek Kolakowski a kultúra gyökértelenítése ethosának. Az egy ideig (nagyjából 1946-1953/56 között) hard, tömör, minden másságot magából kivető, de párhuzamos folyamatokat sem megengedő, majd fokozatosan egyre softtá, ritkuló, a másságok lehetőségét lassan-lassan nem kizáró, az 1990-es politikai rendszerváltásig azonban mindvégig

fennmaradt, sajátos, agresszív kulturpolitikai, kvázi-iparként és kvázi-piacként működő szocialista realizmus egy kvázi-esztétikai kommunikáció mindennapi tényleges manipulációját akarta és tudta garantálni, aminek természetzerű velejárója volt az, hogy (Vladiszlav Todorov kifejezésével) "a szavak és szimbólumok mindennapi túltermelését" produkálta ez a kulturpolitikai ipar és piac. Az ebből a helyzetből eredő poétikai-nyelvi és nyelv-etikai állapotra reagált Erdély Miklós a neoavantgardisztikus "jelentéskiolttással", nyelvi szabadság-érzékének "extrém tagadás" útján való újrateremtésével. Erdély Miklós azonban a (neo)avantgárd szellemének megfelelően, úgymond ellen-kulturpolitikailag a "nyelvi teret" uralni véli, s azt ebben a szellemben alakítja (mai továbbélő változataival együtt, akkor is, ha ezt - ahogy Garaczi László szerintem lényegét érintően és szemléletesen mondja - a mai, "igazán radikálisak" úgy teszik, hogy közben " átmentek egy nagyon furcsa romantikába ", vö. *Szupertext*, n.1).

A posztmodern irodalmi kultúra reakciója más. Mintegy szimbolikus erejű párhuzamként éppen 1979-ben, tehát a lyotardi Condition postmoderne megjelenésének évében, Magyarországon a *Termelési regény*-nyel, annak szövegvilágában, a magyar poétikai én korszakcezurát rajzolt bele a magyar és (úgy tűnik, először irodalomtörténetünkben) egyben a világirodalom térképébe: egyértelműen érvénytelenítette az addig szokásban levő, normatív erejű, úgymond (váteszi, hard , illetve) Nagy Alanyiságon és ennek (ön)tudatán alapuló, instrumentális vagyis (még)ha a negáción vagy szilenciumon keresztül is, de mindenképpen) a szakpolitikai világhoz kötődő viszonyát a nyelvvel. Korszakcezuráról van szó, a neoavantgárd-hoz képest is.

Magyar posztmodern irodalmi-kulturális innovációról - így gondolom - feltétlenül értelmes és hasznos beszélni. A posztmodern "gyenge" (vagy soft ; "minimális", ami nem feltétlenül "minimalista") programban nincs többé szó egy új értelmiségi típus létrehozási szándékáról: "Úgy beszéltem eddig róla, mint jelentős gondolkodóról. Nem az. Író, aki gondolkodik - ami egészen mást jelent", idézi Balassa Péter Esterházy véleményét Nádasról. Evidensen nincs szó a husserli "emberiség funkcionáriusá"-ról, de (s ez már kevésbé evidens) a maxweberi etikai értelmű professzionalizmusról, vagy a mannheimi finoman artikulált, általános értelmű, társadalmi jellegű tudáshoz való viszonyról sem, ahogy nincs szó a Thomas Mann-, Babits-, Nemes Nagy Ágnes-féle unpolitisch magatartás, vagy éppen Erdély Miklós-féle "jelentéskioltó", tehát a nyelvbe végső soron "tulajdonosi" karakterrel beavatkozó neoavantgardisztikus gesztus mechanikus újrafelvételéről sem: a művészet lényegileg proklamatív jellegű kommunikáció a felsorolt paradigmatis esetek mindegyike számára. Ha tehát Erdély Miklós és a magyar neoavantgárd "erős" célja az volt, hogy a "nyelvi teret" uralva alakítsa, Esterházy Péter, Kukorelly Endre és a többi posztmodern maga a nyelvi tér , irodalmi "diszkrét" én-jük teljes egészében bele van merülve a nyelvi térbe. A különbség valóban forradalmi, s nem igazán azért, mert "helyéből a beszédet elmozdítani annyi, mint forradalmat kiobbantani", ahogy a Daisy Esterházyja állítja (*Bevezetés a szépirodalomba*, 1986, 300), az író ezzel még a (tradicionális, neo- vagy poszt-) avantgárd akciókörében vagy inkább közelében marad, tragikusan vagy ironikusan ismételve vagy plagizálva annak egyik alapvető gesztusát, amivel persze egyszermind a művészeti modernitás(ok)hoz kapcsolódásának egyik lehetséges útvonalát is bejárja. Ebben a nagyon szubtilis összefüggésben mondhatta Esterházy Péter egy nemréggi reflexiójában: "az én írói gyakorlatom a szocializmusban nem valami diadalittas történet: a *Kis Magyar Pornográfia* mint könyv ugyebár egy csődnek is a könyve, önmaga csödjének is a könyve... egy állandó nem-valóságos beszédhelyzet, minden stilizált, senki nem a saját hangján beszél, minden el van tolvá, semmi nem jelenti magát, minden az utolsó csöppig hazug..." (B. Tottossy interjúja, in "Capitolium", 1998 január).

A posztmodern "új" abban áll, hogy a (bármiféle értelemben vett) forradalom metafizikus kultúrájából lépnek ki a posztmodernnek végleges módon: a politikai és társadalmi, de főleg a művészeti, poétikai-nyelvi absztraktság terrorizmusa alóli emancipáció a magyar posztmodern irodalmi kultúra lényege. Ennek az emancipáció-igénynek egy szubtilis, többek között Mészöly Miklósról és Balassa Péterre utaló, erősen intertextuális vonatkozásokkal teli, s a saját új gondolatemeket morfológiai nyelvi játékkal (de)konstruáló példája lehetne egy 1988-as Esterházy szöveg: "Egyszerre kéne megálmodnunk Közép-Európát, megálmodnunk a hazánkat - és ezektől el is szakadni, nevetségesnek lenni, különecnek, haszontalannak, haszon nélkülinek, jelentéktelennek és kicsinek, azaz nem elfelejtve: hogy az Egészre vagyunk hivatva, hogy az Egészre vagyunk meghíva" (*A halacska csodálatos élete*, 1991, 44). Itt a teljes, elrontott *langue*-örökség visszavételéről, felvállalásáról van szó, s ebben a (végtelen számú nyelvi aktus mellett) a múlt (köz- és poétikai-) nyelvi, kiüresített-"kioltott" jelentésmozzanatainak 'visszakonkretizálásáról': ezért tarthatja Esterházy a szocializmust "nyelvi aranybányának" (az idézett interjújában), de ezért beszélhet Farkas Zsolt is a "toposzok Kukorelly-féle rehabilitációjáról" (Farkas Zsolt, *Mindentől ugyanannyira*, 1994, 115), én pedig ezért állítom ennek a nyelvhasználatnak az erős "nyelvi-etikai" töltését.

Egy eddig nem ismert mélységű demokratikus, de nem (stílus)demokratizáló(skodó) karakterrel rendelkező irodalmi én egy nagyon diszkrét ajánlatáról van itt szó. S ezzel arról is, hogy az irodalmi kultúra lényegi jegyeit, tehát természetét tekintve módosult. A sorok közötti tér szabaddá tevésének vágyáról írni (Balassa Péter), illetve erre a fajta szabadságállapotra emlékezni (Esterházy Péter: "Amikor írni kezdtem, a sorok közötti tér már telített volt, mindenki mindent tudott már, és csak a hazugság létezett... A levegő, a lehelet, minden: csak hazugság"), önmagában véve még valahol továbbra is (modern/neoavantgardisztikus módra) hatalmi jelleget hordozó gesztus marad. A posztmodern irodalmi-nyelvi realizmus ott és akkor kezd működni, amikor és ahol a mindig nemzetközi poétikai

formák és ezek mindig nemzeti nyelvi realizálásának kettőssége (Kulcsár Szabó Ernő) egy sajátos hármasságba megy át: amikor a *langue* (az a magyar nyelv, amely negyven évig a politikai *parole*-lal lett lefedve és immobilizálva, befagyasztva) egy - például - zenei konstrukcióban aktív, hallható-hatóakusztikai alaphoz hasonlóan, a (nemzetközi) poétikai forma és a poétikai *parole* "alatt/benne/vele", de relatív önállóságát is őrizve, konkrét idődimenzióban és térszerkezetben újra operatívává válik a szövegben. A *Szupertext*-ben nagyfokú gondolati precizitással mondja ki Farkas Zsolt, hogy a posztmodern individuum (nagyobb nietzschei mint freudi közelségben, pontosabban: nietzschei és posztfreudianusan analitikus közelségben) szert tett egy "kvázi-etikai" képességre: a magyar posztmodern író ezt egy különleges nyelvi realizmusban aktualizálja (a kérdésnek természetesen számos, itt kifejtethetetlen aspektusa van).

Ez a posztmodern irodalmi-nyelvi realizmus a nyolcvanas évektől tagadhatatlanul jól érzékelhető, szövegpoétikai következményekkel járó irodalmi-kulturális jelenség. (Bár hasznos lenne itt felsorolni és elemezni e sajátos realizmus modalitásait a Nádas Péter-féle "ideális mondat"-tól, az Esterházy-féle újtípusú én-mi viszonyig, ennek újfajta nyelvi intimitásáig, a Kukorelly-féle *lapsus calami*-kban konkretizálódó nyelvi 'aggódásig', erre nincs hely, de könyvem struktúrájának szerves részét képezi.)

A beszédvalóság beemelése a nyelvi-poétikai térbe

A tézisek elkerülhetetlen vázlatosságával számolva így foglalnám össze a "posztmodern magyar irodalmi kultúra" első fázisának (1979-1995) jellegzetes arculatát és metszetét:

- kultúrantropológiai síkon mint egy elitárius kommunikáció-modell jelenik meg;
- az irodalomteremtési módok tipológiájába úgy illeszkedik be, mint az irodalmi értelmiség egy viszonylag szűk rétegének a minden más modern poétikai kultúrát underground szituációba lenyomó, álmodern szocialista realizmus irodalmi kultúrájára irányuló re-aktív, konstruktíve dekonstruktív irodalmi-kulturális stratégia;
- (mottóhoz visszatérve) az irodalmi tudat szempontjából ez az irodalmi elit posztmodernül 'tudja és teszi' és írja mindazt, amit az őt megelőző, vagy akár bizonyos mértékig vele együttélő premodern, modern és álmodern (álmodernizáló) irodalmi világ(ok)ban tettek/tesznek, de elhallgattak/elhallgatnak illetve (freudi értelemben) elfojtottak/elfojtanak, mindazt, ami előzőleg nem tudott tudássá, közösségi tapasztalattá és kultúrává átalakulni. Ez azt jelenti, hogy bár teljes mértékig egyetértek Esterházy Péter érvelésével ("Azt hiszem, hogy a magyar posztmodern 'reakció' nem a szocializmus művészetfogalmára vonatkozik, hanem annak nyelvi aspektusára: ugye, joggal mondjuk, hogy 'akié a nyelv, azé a hatalom'. Azért olyan fontos ez a (magyar) posztmodern, mert vele kibújt a nyelv a fennhatóság alól: a *Termelési regény*-nek az egyik nem-literáris értéke, illetve a hatásmechanizmusa éppen az volt, hogy egy olyan nyelvet kínált fel, amelyik 'saját nyelv', amelynek intimitása van" (ld az idézett interjút), éppen abban látom megjelenni a magyar irodalmi posztmodern első fázisának 'literáris értékét', hogy a művészetfogalom értelmezésének szerkezetén módosított. Egyrészt konszolidált ténynek tartható, hogy a nyelvi aspektus a művészetfogalomban mindig is bennerejlett. Más részt akörül is elképzelhető konszenzus, hogy míg a nyugatos-újholdas örökség (mint a posztmoderne két fontos hazai irodalmi forrásának egyike) az "erkölcsi irodalmi tartás és ontológiai indulat dinamikájához" (Nemes Nagy Ágnes) használja a nyelvet, s míg a neoavantgárd (a másik alapvető forrás) a "tisza" nyelviség platformján áll ugyan, de ott az (irodalmi, mindennapi és politikai) nyelvhasználati állapotról ítéletet mond (e nyelvhasználat teltségében üres univerzalizmust termelő oximoronjára mutatva rá), a posztmoderne a nyelvi térben mozgó poétikai intenciójú énjük immanens "intim" nyelvi-poétikai tapasztalatát jelenítik meg.

Itt van a magyar 'poszt'-nak a legkevésbé az általában vett kultúra és leginkább az irodalom illetve a poétikum síkján felrajzolt cezúrája: ennek a specifikus, közép-kelet-európai poszt nak a logikája szerint innen indulhatott el az a nyelvi-poétikai-történeti folyamat, aminek számos mozzanata között ott van például a korai posztmodern pusztán "nyelvre hagyatkozása", az arra figyelés, hogy mit árul el a nyelv magától magáról, (hogy többek között "a mi groteszk irodalmunk a /diktatúra/szituáció fantasztikumának örül", annak, hogy "milyen hihetetlenül érdekes, hogy itt minden hazug" (Esterházy Péter, idézett interjú) illetve annak, amit Örkény István egy *Kivégségi szabályzat*-nak csupán az ő szerzői aláírásával a katonapolitikai nyelvi térből a poétikai nyelvi térbe való átcsúsztathatóságában mutat meg (Bojtár Endre). De ott van a legfrissebb mozzanatok egyike is mint a nyelv legteljesebb (újra)birtokba vétele, ami bármilyen módon történjék is meg, minden esetben specifikusan (magyar) posztmodern nyelvi-ökológiai magatartáson alapszik: olyan magatartáson, amelyik ügyel arra, hogy az irodalmi szöveg ne váljék úgymond rossz univerzalizációk terévé, ne legyen valamifajta heroikus vagy emblematikus elemmel feltöltve akkor, amikor ilyen jellegű elemek önmaguktól nem generálódnak benne, illetve ne legyen szimulált nyelvi életenergiák terévé. Egy ilyen ökológia a túlzó szentimentalizmustól és melodramatikusságtól mentes konverzáció (nyelvi-poétikai) tere. (A. Berardinelli, *op. cit.*)

Ebből a szempontból érdekes tény az is, hogy ennek a hetvenes évek végétől, nyolcvanas évek elejétől effektíve meggyökeresedő magyar posztmodern nyelvi-kulturális szituációnak lényeges vonásaként, általa és benne, bár

meglehetősen fárasztó és nehézkes módon, de az egykori (magyar) "létező szocializmus" (Bojtár Endre) domináns érvelési modelljének átalakulása megindult. S akkor érdemes kiemelni, hogy ez a domináns modell éppen azon alapult, hogy egyre extrémebb és egyre elkeseredettebb módon a társadalom teljes beszédvalóságát instrumentalizálta politikailag illetve ideológiailag.

Ennyiben értelmiségtörténeti mozzanatról van szó, amelynek analízise a történelemnek (itt: az irodalmi kultúra történetének) egy tradicionálisabb, nem egyértelműen posztmodern nézőpontját is mindenképpen implikálja. Feladat marad természetesen ennek a magyar jelenségnek másjellegű feldolgozása is, hiszen például jól látható, hogy az irodalmi folyamatokra és jelenségekre jellemző viszonyrendszerek láthatóvá-látványosá alakítása mindenfelé egyre dominánsabb szempont, s ennek megfelelően Európa-Amerika-szerte egyre elterjedtebb e folyamatoknak és jelenségeknek nem az egység, hanem a sokféleség jegyében való, térképszerű kidolgozása.

A mai irodalom a külső-belső diskurzusrendben

Egy jelen-jövő szempontú kérdéssel zárnám ezt a (kifejtésében nagyon szűkös, csak egy-két fontos pontra orientált) írást. Amikor az idézett *Supertext*-ben Marno János azt mondja, hogy "az egyik esetben [az egykori létező szocializmusban] egy elit vagy egy elit gondolat oktrojál rám valamilyen szemléletet, a másik esetben pedig egy piac oktrojál: tehát mindenképpen olyan diktátumokról van szó, amelyeket vagy egyaránt természetesnek fogok fel, vagy egyaránt paratermészetesnek", azt hiszem, nagyon aktuális és lényeges dologra hívja fel a figyelmet. Megmaradva az én magyar posztmodern koncepcióm keretében, így értelmezném Marno megállapítását: ha kultúrantropológiai szemszögből nézzük a mai magyarországi irodalom helyzetét, tehát mint egy a kölcsönös függésen belül öntörvényű tevékenységformát, akkor a mai társadalmi élet "természetéből következően" az irodalom a maga legaktuálisabb vagyis szociálliberális szituációjában is ki van téve egy újfajta kockázatnak. Ténylegesen létezik annak a kockázata, hogy az irodalmi realitás viszonylatában "rossz (kollektív) tudat"-állapot álljon elő, hogy tudniillik az irodalom realitását (ami nem hordozója semmiféle transzcendens, még kevésbé "messianisztikus" illetve "Nagy-Alanyiságú" programnak, s csupán "ügyködő vagy lézengő ürge"-szerű, avagy "jelentéktelen és kicsi" irodalmi én-ek és produktumaik együttese), ne egy az "egzakttságot és következetességet" valamiféle "gyakorlati gondokodó figyelemmel" kombináló, tehát konkrétan élvező-ismeretet, értést és "irodalomakarást" elváró és produkáló kollektív tudat vegye körül.

Az irodalmi realitás nemcsak "belső", de "külső" viszonyainak komplexitása ma (mint mindenütt) Magyarországon is nagyon megnőtt, s ezt minden érdekelt pontosan érzékeli. Általánosan elfogadható érvnek tűnik, hogy nem lehet fenntartani (és eltartani) az irodalom működését, hacsak nem úgy, hogy a társadalmilag kötelező, különös, autonóm luxus-realitásnak felfogott irodalom (irodalmi "ügyködés és lézengés") dialógusban áll a hozzá képest "külső-belső" diskurzusrendszerrel. "Külső-belső", mert ez a "beszélgető irodalom" nem szakpolitikai, hanem "poszt"-arisztotelészi, egy "diskurzusi" agora értelmében "posztmodernül" kultúrpolitikai szinten "politizál"; mert nem szakpolitikailag szimulált, kvázi-piaci, hanem a (ma pl. széleskörű, privát és állami alapítványhálózatban megvalósuló) posztmodern kultúrpolitika által is determinált kulturális piacon konkretizálja saját gazdasági esélyeit

"Valójában nem tudhatjuk, hogy a 'metafizika foglyai' vagyunk-e, vagy 'metafizikára ítélttünk', mert szigorú értelemben sem belül sem kívül nem vagyunk" - mondta Derrida (1984-ben R. Kearney-nek adott interjújában, *Dialogues with Contemporary Continental Thinkers*, Manchester University Press): ez lehetne elég pontos képe a magyar irodalom mai állapotának. Olyan "kertből", ami fölött 10-15 éve még jobbra 'ötvenhat tengeri malac' groteszk kísértete lebegett, vagy amiről a "kertész-szakirodalom" nem beszélt, ez az irodalom láthatóan olyan kertté változott, amiben nem a bokrok eszméje vagy fogalma, de a bokrok maguk az olvasás tárgyai (Esterházy, *A halacska csodálatos élete*, 1991, 144-149; *A kitömött hatyú*, 1988, 11-14), s amiben az olvasás ilyen új típusú lehetősége mellett, bizonyos módozatoknak és anyagoknak hála, "mint például a nyelv", az ezzel másoknál intenzívebben bánni akaró irodalmárok "lézengő ügyködése" olyan mechanizmusokat, szerkezeteket hoz létre, amikben bármi-bárki-mindenki, a lét s a létezők "önmagukra ismernek"... Egy úgymond "szolgáltatói" kertről van szó, de benne - a posztmodern közösség szokásai szerint - nem a fogyasztó (legyen az a szakpolitika "népe" vagy a teljhatalmú piac) rendel, hanem a posztmodern irodalmi ("lézengő" és "ügyködő", "jelentéktelen és kicsi") kézműves ajánl egy adott terméket (Kukorelly, *Napos terület*, 1994, 45-46), s ezt abban a legaktuálisabb, "évezredfordulós" szellemben teszi, amely szellemnek (az olasz szemiotikai iskola Umberto Eco mellett legnagyobb képviselője, Maria Corti szerint) az a legfontosabb sajátossága, hogy általa az író abszolút új helyzetben találja magát a realitás viszonylatában: a realitás normalitása ma abnormálisnak és inkoherensnek mutatja magát, s ebből az következik, hogy önmagában véve ezután (elsőként éppen) az író semmit nem tekinthet "nemlétezőnek" abból, amit a képzelet(e) produkál, s hogy tehát, az összes tradicionális realizmus-fogalom történelmileg kérdésessé vált...

Észrevételeit, megjegyzéseit kérjük küldje el a következő címre: lettre@c3.hu